

Tre trin til en historisk antropologi om den reelt eksisterende neoliberalisme

Loïc Wacquant

For ca. 20 år siden gik jeg i gang med en serie felt-baserede undersøgelser af strukturen i, erfaringerne med og den politiske håndtering af den urbane fattigdom i de højtudviklede samfund med fokus på dels situationen i den sorte ghetto i USA efter at borgerrettighedsbevægelsen ebbede ud, og på opløsningen af de vesteuropæiske metropolers arbejderklasseperiferier, eksemplificeret ved forfaldet i *banlieue*'erne, det "røde bælte" i udkanten af de franske storbyer – under presset fra afindustrialiseringen. Jeg lavede etnografiske observationer midt i den værste elendighed i Chicagos historiske *South Side* og i *La Courneuve*'s nedvurderede boligkvarterer i Paris' polariserede forstæder. Og jeg anvendte den analytiske komparations redskaber til at få rede på fremkomsten af et nyt regime for "avanceret marginalisering", der var drevet frem af lønarbejdets fragmentering, socialstatens tilbagetrækning og udbredelsen af territorial stigmatisering. Jeg havde dengang ingen anelse om, at denne udforskning af den vanskelige situation for *Byens Udstødte* i det nye århundrede (Wacquant 2013 [2008]) skulle føre mig fra hyperghettoens gader og helt ind i USA's enorme fængselssystemes indre, og derfra til det omstridte spørgsmål om neoliberalismen og udviklingen af staten på globalt plan (Wacquant 2009a). I denne artikel vil jeg kort efterspore denne intellektuelle rejse fra det postindustrielle prekariats mikro-etnografi¹ til den neoliberale statsmagts (*Leviathan*'s) makrosociologi ved det nye århundredes begyndelse og til at formulere nogle teser til en *historisk antropologi om den reelt eksisterende neoliberalisme*.

Til at udrede udstødelsens determinanter og dens forskellige former i de amerikanske storbyer ved det forrige århundredes slutning måtte jeg finde en måde at overkomme to afgørende epistemologiske udfordringer: den videnskabelige myte om "underklassen", den nye underkategori af fattige sorte der siges at hjemsege den indre by, og den gamle historie om "disorganisering" arvet fra bysociologiens økologiske skole (se Wacquant 1996 og 1997 for udførlige kritiske redegørelser for disse to teoretiske opfattelser). For at komme omkring disse udfordringer gennemførte jeg feltstudier af unge afro-amerikanske mænds livsstrategier i Woodlawn, et udsnit af 'resterne' af Chicago's Bronzeville (Drake and Cayton 1993 [1945]). Som følge af en række omstændigheder, der er redegjort for i anden sammenhæng, blev jeg medlem af den lokale bokseklub, jeg lærte den professionelle boksnings håndværk og anvendte klubben som springbræt til at vove mig ud i nabolaget (Wacquant 2004 [2000]) og rekonstruere mit begreb om ghettoen nedefra og indefra.²

Ved at optegne mine bokseklammeraters livshistorier opdagede jeg ret hurtigt, at de næsten alle sammen var gået igennem arrest-forvaring eller havde tilbragt tid i fængsel, så for at få mening i deres livsløb blev jeg nødt til at forstå 'det store strafmæssige tilbageskridt', der ændrede USA fra at være i spidsen for progressiv straf i 1960'erne til at blive førende i verden med hensyn til indespærring og til global eksportør af aggressive politiske principper for kriminalitetskontrol i 1990'erne (Wacquant 2009b). Ved at kortlægge USA's indespærrings-boom efter 1973 blev det klart, at den accelererende tilbagetrækning af den sociale velfærd, der førte frem til den berygtede "*velfærdsreform*" fra

1 Prekariat er en sammentrækning af prekær og proletariat. Det bruges til at beskrive en ny kategori af arbejdere, hvis hverdag er præget af social usikkerhed på grund af det fragmenterede og økonomisk deregulerede arbejdsmarkeds kortvarige og lavtlønnede ansættelser (se fx Wacquant 2013: xxix-xxx). O.a.

2 Se Wacquant (2009c) for en retrospektiv udredning af de analytiske sammenhænge og de biografiske brikker mellem "The body, the ghetto og the penal state".

1996, og den eksplosive udvidelse af det strafferetlige område var to konvergerende og komplementære ændringer i retning af den straffende regulering af racerelateret fattigdom; at disciplinerende *workfare* og straffende *prisonfare* kontrollerer de samme berøvede og vanærede befolkningsgrupper, der er slået omkuld ved ophævelsen af den Fordistisk-Keynesianske pagt og koncentreret i den polariserede bys nedvurderede områder; endvidere: ved at underlægge den post-industrielle arbejderklassens marginaliserede fraktioner hårde umyndiggørende foranstaltninger ud fra principper om moraliserende adfærdsregulering (*moral behaviourism*) skabes en førsteklasses scene, hvor de herskende eliter kan demonstrere statens autoritet og rette op på den legitimitet de mister, når de svigter statens hidtidige opgaver som social og økonomisk sikkerhedsnet.

Det blev bekræftet i 1990'erne, hvor den ene venstreorienterede regering efter den anden i Vesteuropa gav bekæmpelse af gadekriminalitet den højeste politiske prioritet i netop de urbane zoner, hvor social usikkerhed og rumlig forfald blev forværret samtidig med at usikker beskæftigelse og fraværet af job blev det normale. Kortlægningen af den internationale udbredelse af 'nul tolerance' politikken og de forskellige straffe-slogans og standardløsninger "made in the USA" (den såkaldte teori om "knuste vinduer", obligatoriske minimumsdomme, opdragelseslejligheder for unge lovovertrædere, strafnedsættelse i tilståelsessager osv.) viste endvidere et markant mønster af sekventiel udbredelse og funktionel forbundethed, hvorved politiske initiativer i form af økonomisk deregulering, kontrollerende *workfare* og straffende kriminalret viser sig at bevæge sig rundt og udfolde sig sammen (Wacquant 2011). Kort sagt: *kriminaliseringen af fattigdom* fremstod som et kerneelement i den hjemlige implementering af det neoliberale projekt og i udbredelsen uden for USA, straffestatens 'jern-næve' parret med markedets 'usynlige hånd' samtidig med at det sociale sikkerhedsnet nedbrydes. Det der begyndte som en undersøgelse af den vanskelige hverdagssituation for det urbane prekariat på gadeplan i Chicagos indre by og udkanten af Paris endte på denne måde ud i det teoretiske spørgsmål om neoliberalismens karakter og bestanddele på globalt plan.

Markedsstyring versus governmentality

Hvordan tilsiger så denne intellektuelle 'tour', at vi

håndterer den glatte, uklare og omstridte kategori: neoliberalisme – nogle af dens fremmeste analytikere kalder det et "skurkagtigt begreb" på jagt efter analytisk specificitet og legitimitet?³ Mens Hilgers (2011) fremstiller neoliberalismens antropologi som organiseret i en treleddet konfiguration baseret på kulturelle, governmentality og systemiske tilgange (se også Hoffman *et al.* [2006] og Richland [2009] for alternative beskrivelser), så ser jeg neoliberalismens antropologi som *polariseret* mellem en hegemonisk økonomisk opfattelse forankret i (neoklassiske og neo-marxistiske) varianter af *markedsstyring* på den ene side og på den anden side en oprørske tilgang med inspiration fra løse afledninger af det foucaultianske begreb om *governmentality*. Disse to opfattelser har givet anledning til omfattende og produktive forskningsprogrammer, men de lider af spejlvendte mangler: den ene er overordentlig snæver uden institutioner og den grænser til det undskyldende, når den tager neoliberalisme diskursen for pålydende; den anden er overdreven bred og uensartet, overfyldt med hastigt knopskydende institutioner, der tilsyneladende alle er inficeret af neoliberal virus, og den orienterer sig i retning af kritisk solipsisme [den opfattelse at ens eget jeg er det eneste eksisterende – O.a.]. For den førstnævnte opfattelse er neoliberalisme den regelrette anerkendelse af neoklassisk økonomisk teori som den ypperste tænkemåde og markedet som den optimale og uforanderlige indretning til at organisere alle former for udvekslinger (fx Jessop 2002; Saad-Filho & Johnston 2005); i den sidstnævnte opfattelse går en fleksibel og foranderlig politisk rationalitet sammen med mange slags regimer og trænger ind i alle livssfærer, der ikke har nogen (uden for denne diskurs) fast grund for at sætte sig til modværge (fx Barry *et al.* 1996; Brown 2005). Underligt nok konvergerer disse to opfattelser om at tilsløre *hvad der er 'neo' ved neoliberalismen*, nemlig *genopbygningen og omdannelsen af staten* som

3 Siden 1980'erne har en forvirrende blanding af overdreven iver og manglende specifikation været en del af neoliberalisme-begrebets problemfyldte succes inden for heterodoks politisk økonomi. Begrebet er på én gang blevet et terminologisk fokuspunkt for diskussioner om post-1980'ernes regulerings-transformationer og et udtryk for de dybe uoverensstemmelser og begrebsforvirringer der karakteriserer disse diskussioner. Følgelig er "neoliberalisme" blevet noget af et *slyngelbegreb* – der breder sig ukritisk, skønt inkonsistent defineret, empirisk upræcist og ofte anfægtet (Brenner *et al.* 2010:183-4).

den centrale instans, der aktivt producerer de subjektive forestillinger, de sociale relationer og de kollektive repræsentationer, der er afpasset til at gøre fiktionen om markedet til virkelighed og følgerigtig.

Dominansen af den økonomiske, eller snarere økonomistiske, opfattelse af neoliberalisme er veletableret (fx Campbell og Pedersen 2001; Edelman og Hauge-rud 2005; Gamble 2001; Cerny 2008). For langt de fleste af såvel fortalere og kritikerne betegner ordet genopblomstringen af 'kapitalens imperium', for nu at minde om titlen på Ellen Meiksins Wood's (2005) historisk-materialistiske rekonstruktion af jordejendomsbaserede, handelsbaserede og kapitalistiske imperialistiske projekter, hvor det kapitalistiske er karakteriseret ved at det forsøger at gennemtvinge markedets imperativer ikke bare for alle geografiske områder, men også inden for alle menneskelige aktiviteter. Dette beherskende synspunkt sætter neoliberalisme lig med ideen om "det selv-regulerende marked" og fremstiller staten som begrænset til en negativ, nul-sums relation til markedet. Logisk og historisk indebærer opkomsten af 'markeds-fundamentalismen' at staten beskæres, dvs. tilbagetrækning eller afvisning af den stat, der fremstilles enten som en hindring for effektivitet eller udelukkende som et middel til at forstærke kapitalens genvundne overherredømme. Ifølge Colin Crouch (1997:358) har den manuelle arbejderklassens tilbagegang, finanskapitalens fremgang, spredningen af nye kommunikationsteknologier og liberaliseringen af pengestrømme over de nationale grænser indvarslet en 'kortfristet, rent-markedsreguleret form for kapitalisme, fri for begrænsninger'. Der tegner sig nogle 'betingelser for den neoliberale konsensus', som inkluderer 'en universel opgivelse af Keynesianske politikker' og som medfører 'en udhuling af staten og privatisering af flere og flere af dens funktioner' (Crouch 1997: 357, 359). Ligeledes opfatter David Harvey, at 'neoliberalisme i første instans er en teori om politisk økonomiske praksisformer, der antager at menneskers velbefindende bedst fremmes ved at liberalisere den frie foretag-somhed inden for institutionelle strukturer, der er karakteriseret ved stærke private ejendomsrettigheder, frie markeder og frihandel. Statens rolle er at skabe og sikre de institutionelle strukturer, der er fornødne for sådanne praksisformer' (2005: 3-4). Overgangen til neoliberalisme medfører den treleddede kombination:

'deregulering, privatisering og statens tilbagetrækning fra mange velfærdsforanstaltninger'. I praksis afviger staterne kun fra doktrinen om *small government*, hvor det tjener til at fremme et business-venligt klima for kapitalistiske bestræbelser for at sikre finansielle institutioner, og til at undertrykke folkelig modstand mod den neoliberale kampagne for 'akkumulation gennem berøvelse'.

Megen antropologi om neoliberalisme går ud på at overføre dette skema til forskellige lande i hele verden, eller det går ud på at karakterisere markedsstyringens kulturelle former og de sociale reaktioner, den fremkalder på de enkelte kontinenter (fx Comaroff & Comaroff 2001; Greenhouse 2009). Latin Amerika er favoritten, efterfulgt af landene i den tidligere Sovjetunion og Afrika. I sin hurtige redegørelse for 'Afrika i den neoliberale verdensorden' karakteriserer James Ferguson typisk neoliberalisme som den simultane tilbagetrækning af staten og udvidelse af markedet: 'I overensstemmelse med "neoliberalismens" økonomiske filosofi, blev det forkyndt at man ved at fjerne statens 'skævvridning' af markedet ville få en masse nye private kapitalinvesteringer' (Ferguson 2006: 11). Her er begrebet synonymt med økonomiske forholdsregler i form af 'strukturel tilpasning', der antages at tilbagerulle den belastende og altdominerende stat og at frisætte et nyt vitalt 'civilsamfund', der både ville være demokratisk og mere økonomisk effektivt' (Ferguson 2006: 38-9). Det er en betegnelse, der dækker over de sociale forandringer, der får deres form af folkelig modstand mod og de daglige tillempninger til programmerne for ressourcebegrænsning og privatisering, der ellers er kendt som 'The Washington Consensus' (Williamson 1993).

I opposition til dette 'pæne' billede af neoliberalisme som en sammenhængende, måske næsten monolitisk enhed, fremsætter governmentality teoretikerne et 'rodet' billede af neoliberalisme som et flydende fleksibelt konglomerat af kalkulative begreber, strategier og teknologier, der tager sigte på at 'forme' populationer og individer.⁴ Gennem denne optik er neoliberalisme

4 Dette billede er afledt fra Foucaults tekster og 1978-1979 forelæsningsrækken ved Collège de France om *The birth of biopolitics* (Foucault 2004), der har inspireret et omfattende forskningsprogram om 'governmentality' som kunsten at 'forme' populationer (subjectation) og at 'forme' selvet (subjectification). Termerne 'postsocial governance', 'advanced liberal' og 'late liberal' anvendes ofte som

ikke en økonomisk ideologi eller en policy-pakke, men en 'generaliseret normativitet', en 'global rationalitet' der 'bidrager til at strukturere og organisere, ikke bare de styrendes handlinger, men også de enkelte styredes adfærd' og tilmed deres selv-forståelse i overensstemmelse med principper for konkurrence, effektivitet og nytte (Dardot & Laval 2007:13). Governmentality-forskere insisterer på, at styringsmekanismerne ikke kun er placeret i staten, men at de cirkulerer i hele samfundet og på tværs af de nationale grænser. Følgelig arbejder governmentality-forskerne tværgående for at spore udbredelsen og sammenkædningen af neoliberale teknikker til 'adfærdsregulering' (*'the conduct of conduct'*) på tværs af mangfoldige områder for selv-produktion, inklusive kroppen, familien, seksualitet, forbrug, uddannelse, professionerne, byrummet osv. (Larner 2000). De ynder også at sætte fokus på kontingens, specificitet, kompleksitet og interaktive kombinationer (som er blevet det helt store nummer med det nye Deleuzeianke modeord "sammenstilling" ("assemblages")): der er ikke én Neoliberalisme med stort-N, men et uendeligt antal neoliberalismer med lille-n affødt af den vedvarende hybridisering af neoliberale praksisformer og ideer med lokale former under lokale betingelser. Denne tilgang anvendes til det ekstreme af Aihwa Ong i hendes indflydelsesrige essaysamling *Neoliberalism as exception* (i Øst Asien), hvor hun foreslår at 'studere nyliberalisme ikke som en "kultur" eller en "struktur", men som mobile kalkulative styrings-teknologier, der kan dekontekstualiseres fra deres oprindelige udspring og rekontekstualiseres i forskellige konstellationer af gensidigt konstituerende og kontingente relationer' (Ong 2007: 13).

Den analytiske impuls til at gå ud over staten og til at gå på tværs af institutionelle områder er frugtbar, ligesom forestillingen om at neoliberalisering i højere grad er en produktiv end en substraktiv proces hidrørende fra økonomien. Men at ligestille indførelsen af

de 'bløde' ledelsesteknologier, som konstant 'omorganiseres' og 'muteres' under udbredelsen, med neoliberaliseringsprocessen er problematisk. For det første er det uklart, hvad der gør en ledelsesteknologi neoliberal: bureaukratiske teknikker som revision, præstationsindikatorer og benchmarks (nogle af de foretrukne teknologier inden for den neo-Foucaultianske antropologi om neoliberalisme) kan afgjort anvendes til at støtte og fremhjelpe andre logikker, ligesom aktuar-teknikker kan. Tilsvarende er der ikke noget som helst ved krav om transparens, accountability og effektivitet der nødvendigvis får dem til at forstærke varegørelse: i Kina er de fx blevet anvendt til at fremme nedarvede mål og til at genindføre socialistiske idealer (Kipnis 2008). Vanskeligheden med governmentality-tilgangen er, at dens gennemgående karakterisering af neoliberalisme som 'styring ved kalkulation' (Ong 2007: 4) er så blottet for specificitet med hensyn til at kunne sammenholdes med noget som helst minimalt velfungerende regime eller med den Vestlige modernitets rationaliseringsbestræbelser og individualiseringstræk *in globo*.⁵ Endelig viser det sig, efter som ledelsesteknologier (*technologies of conduct*) 'migrerer' og 'muteres', at neoliberalisme på én gang er overalt og ingen steder. Den er kun proces og uden indhold; den forefindes i flydende form uden substans, fast mønster eller orientering. Når det kommer til stykket giver governmentality-skolen os en opfattelse af neoliberalisme, der er nøjagtig lige så tynd, som den der fremføres af den økonomiske ortodoksi, som governmentality-skolen ønsker at nedgøre.

Neoliberalisme som en markedsorienteret udformning af staten

Jeg vil forsøge at skitsere en *via media* mellem disse to poler, der anerkender at 'neoliberalisme altid har været et projekt i forskellige udgaver, åbent for lokale

synonymer for neoliberal (se Dean [1999] for en oversigt og O'Malley *et al.* [2006] for et paradoksalt forsvar for en teoretisk tilgang, der fralægger sig ansvaret for sig selv som sådan). Der er her ikke plads til at behandle problemerne i Foucaults egne formuleringer om governmentality og neoliberalisme (begyndende med deres idealistiske form) og sammenkædningen af dem, for slet ikke at tale om at vurdere deres afledningers relevans for historiske forandringer, der er foregået efter Foucaults død.

5 Hvis neoliberalisme er en bred vifte af 'kalkulerende teknologier', der udspringer fra økonomi og som trænger ind på andre af det sociale livs områder, så må dens fødsel dateres tilbage til 1494 med opfindelsen af dobbeltbogholderi (Carruthers & Espeland 1991), og neoliberalismens 'grand theorist' er så ikke Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek eller Milton Friedman, men Max Weber (1978 [1918-20]: 85-113, 212-26), ifølge hvem den instrumentelle rationalitets herredømme har gjort Vesten anderledes end resten af verden – så meget desto mere efter som Weber i sin komparative religionssociologi tillægger det relaterede begreb om *Lebensführung* stor betydning.

variationer' (Peck 2008: 3), lige siden det intellektuelt blev udklækket fra 'Colloque Lippman' i Paris 1938 og via den transnationale tænketank ('thought collective') forankret i 'Société du Mont-Pélerin' efter 1947 (Denord 2007) til dets forskellige historiske inkarnationer i løbet af det 20. århundredes sidste tiår og dets paradoksale fornyede manifestering efter finanskrisen efteråret 2008, men at det ikke desto mindre har en distinkt og klart genkendelig *institutionel kerne*.⁶ Denne kerne udgøres af en *artikulation af stat, marked og medborgerskab*, der anvender den første [staten] til at påføre aftrykket af den anden [markedet] på den tredje [medborgerskabsinstitutionen]. Så alle de tre institutioner skal indgå i vores analytiske felt. Jeg divergerer fra markeds-baserede opfattelser af neoliberalisme derved, at jeg prioriterer (politiske) midler over (økonomiske) mål; men jeg tager afstand fra governmentality-perspektivet derved, at jeg prioriterer udformning af staten over teknologier og ikke-statslige rationaler, og jeg fokuserer på hvordan staten effektivt nyformulerer medborgerskabets grænser og indhold gennem de markedsorienterede politikker. I overensstemmelse hermed anbefaler jeg, at vi foretager en tredobbelt forandring (af det analytiske perspektiv) for at forankre en antropologi om neoliberalisme, der hverken forstås som en invasiv økonomisk doktrin eller som migrerende ledelsesteknikker, men som en konkret politisk konstellation: fra en 'snæver' ('thin') økonomisk opfattelse centreret omkring markedet til en 'sammensat' ('thick') sociologisk opfattelse centreret omkring staten, en opfattelse der specificerer det institutionelle maskineri, der medvirker til at skabe markedets dominans og dets adfærdsconditionerende indvirkning på aktiv social deltagelse. Jeg argumenterer for, at Bourdieus lidet kendte begreb om *det bureaukratiske felt* (1994 [1993]) giver et fleksibelt og magtfuldt redskab til at forstå genopbygningen af staten som en stratifikations- og klassifikationsmaskine, der driver den neoliberale revolution

frem oppefra. Dette skifte kan formuleres i tre teser.

Tese 1: Neoliberalisme er ikke et økonomisk, men et politisk projekt; det medfører ikke statens afmontering, men en genopbygning af staten

Det er der tre afgørende grunde til. For det første er markeder, og har altid været, politiske konstruktioner: de er pris-baserede udvekslingssystemer, der følger regler som skal fastsættes og kontrolleres af stærke politiske myndigheder og understøttes af omfattende retlige og administrative maskinerier, der i moderne tid er lig med statslige institutioner (Polanyi 1971 [1957]; Fligstein 1996; McMillan 2003). For det andet er det påvist i socialhistorien og uddybet gennem social teori lige fra Emile Durkheim og Marcel Mauss til Karl Polanyi og Marshall Sahlin at økonomiske udvekslinger nødvendigvis må understøttes af sociale relationer og kulturelle konstruktioner, og at folk typisk er irriteret over markedets sanktioner: staten må derfor træde til for at overvinde modstand og begrænse omgørelser. For det tredje præciserer historiografien om den transnationale *Geistkreis*, der udklækkede neoliberalismen, at den lige fra sit udspring i 1930'ernes krise har bestræbt sig på ikke at 'vende tilbage til' liberalismen fra slutningen af det 19. århundrede, men derimod bestræbte sig på at overvinde sidstnævntes mangelfulde opfattelse af staten (Denord 2007; Mirowski & Plehve 2009). Neoliberalisme har sit udspring i en dobbelt modsætning, på den ene side i opposition til kollektive løsninger på økonomiske problemer (først socialistiske og senere Keynesianske), og på den anden side i opposition til den klassiske liberalismes minimalistiske og negative forestilling om 'natvægterstaten'. Neoliberalismen ønsker at re-formere og re-fokusere staten for på den måde aktivt at fremhjælpe og understøtte markedet som en vedvarende politisk konstruktion.⁷

6 Det er en logisk betingelse: forudsætningen for at variationer af lokale arter af neoliberalisme kan opstå gennem 'mutation' må være, at der er en fælles 'slægt', som de alle nedstammer fra. Heraf følger at enhver opfattelse af mangfoldige 'lille-n neoliberalismer' nødvendigvis forudsætter en 'Store-N Neoliberalisme', i det mindste underforstået; og enhver perifer og delvis repræsentation af fænomenet kan kun karakteriseres som en sådan ved, åbent eller 'maskeret', at referere til en mere komplet original kerne.

7 Denne pointe fremhæves af Francois Denord (2007) og af Jamie Peck (2010: 3), der har fundet frem til en meget lidt kendt tidlig tekst af Milton Friedman (kun offentliggjort i Sverige 1951), hvor Chicago-økonomen forklarer: 'Den afgørende fejl i grundlaget for det 19. århundredes liberalisme [var at den] næsten ikke gav staten andre opgaver end at opretholde fred og at overvåge at aftaler blev overholdt. Det var en naiv ideologi. Den var af den opfattelse, at staten kun kunne gøre skade, [og at] laissez-faire skal være reglen.' Over for denne anskuelse argumenterer 'doktrinen for neoliberalisme' for, at 'staten tildeles virkelig positive funktioner', herunder at sikre ejendomsrettigheder, at forhindre monopoler, monetær

Jeg har i en anden sammenhæng karakteriseret denne neoliberale genopbygning som artikulationen af fire institutionelle logikker (Wacquant 2010a):

- i. Varegørelse som en forøgelse af markedet eller markeds-lignende mekanismer, baseret på den opfattelse at sådanne mekanismer er universelt optimale midler til effektiv allokering af ressourcer og udbytter.
- ii. Disciplinerende social politik, med skiftet fra beskyttende velfærd, kategorisk tilsikret som rettigheder, til korrigerende *workfare*, hvor social bistand er betinget af at modtageren underkastes 'løsarbejde', og som medfører specifikke påbud (optræning, arbejdsprøvning, jobsøgning, og arbejde med lønninger under fattigdomsgrænsen, men også graviditetsforbud, krav om lovlighed osv.).
- iii. Ekspansiv og pornografisk straffepolitik, der tager sigte på at dæmpe urolighederne som følge af spredningen af social usikkerhed i de urbane zoner, der er belastet af 'løsarbejde', og på at fremvise statens suverænitæt i det snævert afgrænsede billede af hverdagslivet, som det nu påberåber sig at kontrollere.
- iv. Historien om individuelt ansvar som den motiverende diskurs og det kulturelle kit, der binder de forskellige komponenter i statens aktiviteter sammen.

Denne opfattelse overskrider markedsstyrings-perspektivet, derved at den tildeler staten en dynamisk rolle på alle fire fronter: økonomisk, socialt, straffepolitisk og kulturelt. Ser man på de to første, så er der tale om at staten aktivt *re-regulerer* – snarere end at 'deregulere' – økonomien til fordel for [aktie]selskaberne (Vogel 1996) og iværksætter omfattende 'korrigerende' og 'konstruktive' foranstaltninger for at understøtte og udvide markeder (Levy 2006) for både virksomheder,

stabilitet og (allermest vigtigt) at lindre akut fattigdom og lidelse'. Peck bemærker med rette, at 'neoliberalisme, i dens forskellige former, altid har drejet sig om at erobre og gen-anvende staten til fremme af interesser for at udforme en erhvervsvenlig, frihandels "markedsorden"' (2009: 9), men han afholder sig fra at endogenisere de institutionelle midler hvormed staten til enhver tid tilvejebringer en sådan udformning.

produkter og arbejdskraft. På den sociale front påtvinger regeringsprogrammer modtagerne af velfærdsydelse byrdefulde pligter og forsøger at rette op på deres adfærd, ændre deres moral og styre deres livsperspektiv med en blanding kulturel indoktrinering, bureaukratisk overvågning og materielle incitamenter (Hays 2003), idet de ændrer social støtte til et disciplineringsmiddel og retten til personlig udvikling til en forpligtigelse til at påtage sig prekære job (Moreira 2008). Denne sammensatte ('thick') opfattelse af neoliberalisme som organisatorisk firbenet tilvejebringer også 'hårdt' institutionelt indhold til det 'bløde' begreb om 'politisk rationalitet', som Foucaultianerne påberåber sig, ved at specificere de midler staten anvender til at udvide og understøtte varegørelsen over for tavs afstandtagen og kollektiv omgælse eller modstand.

Tese 2: Neoliberalisme er ensbetydende med et højreorienteret angreb på det bureaukratiske felt og fører til en Kentaurostat

Hvis staten ikke 'trækkes tilbage' eller 'udhules', men i virkeligheden snarere bliver genopbygget og genanvendt, hvordan skal vi så forstå denne fornyelse? Det er her Bourdieus begreb om det bureaukratiske felt (1994 [1993]), der er konstrueret som det sæt af organisationer, der formår at monopolisere definitionen og distributionen af de offentlige goder, viser sig at være afgørende.⁸ Det vigtigste fortrin ved dette begreb, der omhyggeligt er konstrueret på grundlag af en historisk analyse af den flere hundrede år lange overgangsperiode fra den dynastiske til den bureaukratiske måde at reproducere herredømmet, og som er forankret i den

8 Det bureaukratiske felt er et af tre begreber, som Bourdieu skaber til at nytænke lederskab; det må ikke forveksles med det politiske felt (som det har konfliktfyldte relationer til) og magtfeltet (som det indgår i). Se Wacquant (2005: 13-18) for en forklaring af relationerne mellem disse felter og Wacquant (2010a) for en omformulering af begrebet om det bureaukratiske felt afpasset til at specificere den neoliberale stats karakter. I Muges skarpe karakteristik har neoliberalisme tre ansigter: det intellektuelle (en doktrin), det bureaukratiske (statslige politikker for liberalisering, privatisering, afpolitisering og monetarisme), og det politiske (kampe om statsmagten), der alle 'deler en fælles og distinktiv ideologisk kerne: at markedet sættes over alle andre måder at organisere den sociale virkelighed og forestillingerne om den' (2008: 705). Men hun pålægger det politiske felt et uholdbart analytisk ansvar, i stedet for at se det bureaukratiske felt, som det primære område for kampene om mål og midler for de offentlige foranstaltninger.

institutionaliserede kulturelle kapitals voksende betydning (se Bourdieu 2014 [2012]), er at vi bliver mindet om, at staten ikke er en monolit, en unison aktør (der enten opererer autonomt eller som de dominerendes villige hjælper), og heller ikke et fritstående redskab, der er udsat for at blive overtaget af specielle interesser eller bevægelser udsprunget af det civile samfund. Staten er derimod et *rum af kræfter og kampe* om grænserne for de offentlige myndigheder, deres særlige rettigheder og prioriteringer, og specielt om hvilke 'sociale problemer', der har krav på statens opmærksomhed, og hvordan de skal håndteres.

Bourdieu (1998 [1993]) er endvidere af den opfattelse, at den moderne stat er gennemskåret af to *interne* kampe, der er homologe med konflikter overalt i det sociale rum: i den vertikale kamp (mellem dominerende og dominerede) står 'den højere statsadels' policy-maker-ere, der er fascinerede af neoliberale opfattelser, og som ønsker at fremme markedsorientering, over for 'den lavere statsadel' bestående af de grupper, der varetager det offentlige bureaukratis beskyttende opgaver; de horisontale kampe (mellem de to slags kapital der kappes om overherredømmet: økonomisk og kulturel) skaber problemer for statens 'højre hånd': den økonomiske fløj der står for skattemæssige påbud og markedsdisciplin, og statens venstre hånd: den sociale fløj der beskytter og understøtter de sociale kategorier der er berøvet økonomisk og kulturel kapital. I *Punishing the Poor* har jeg anvendt dette begreb til – i en samlet analytisk ramme – at samle de straffende ændringer inden for velfærd og de straffepolitikker, der har konvergeret mod at skabe den 'dobbelte regulering' af den avancerede marginalisering i form af overvågende *workfare* og den straffende *prisonfare*. Og jeg tilføjer den kriminalretlige gren – politiet, domstolene, fængslerne og hvad hertil hører: betinget straf, prøveløsladelse, doms-databaser, civile og bureaukratiske forpligtelser knyttet til kriminalretlige sanktioner, osv. – som et kerneelement af statens 'højre hånd', ved siden af finansministeriet og de økonomiske ministerier (Wacquant 2009a: 3-20, 304-13).

Ved at anvende dette skema, kan man optegne neoliberalisme som en systematisk vægtforskydning i statens prioriteter og foranstaltninger fra statens 'venstre hånd' til statens 'højre hånd', dvs. *fra den beskyttende (feminine og socialt integrerende) pol til den*

disciplinerende (maskuline og individualiserende) pol af det bureaukratiske felt. Det foregår på to komplementære, men klart adskilte måder: (i) overflytningen af ressourcer, politiske programmer og målgrupper fra statens socialpolitiske afdelinger til de straffepolitiske enheder (som når psykisk syge patienter bliver 'af-institutionaliseret' som følge af hospitalslukninger og 'gen-institutionaliseret' i arresthuse og fængsler efter at være gået igennem hjemløshed); (ii) koloniseringen af velfærdsydelser, sundhedspleje, daginstitutioner osv. via den 'højre hånds' panoptiske og disciplinerende teknikker og diskurser (som når offentlige hospitaler prioriterer budgethensyn frem for medicinske hensyn i deres interne organisering, og når skoler sætter reduktion af børnenes pjækkeri og voldsom adfærd i klasserne over pædagogik og ansætter sikkerhedsvagter i stedet for psykologer). Denne dobbelte højredrejning i statens struktur og politiske foranstaltninger er afgjort *ikke* et resultat af nogle mystiske systemiske imperativer eller en uimodståelig funktionel nødvendighed; det er et strukturelt konditioneret, men historisk kontingent *resultat af materielle og symbolske kampe*, der pågår i det bureaukratiske felt såvel internt som i relation de andre felter, om de offentlige myndigheders forpligtelser og forskellige måder at varetage disse forpligtelser (Wacquant 2009a: xix-xx, 67-9, 108-9, 312-13). Der af følger at hastigheden, omfanget og virkningerne af denne institutionelle højredrejning vil variere fra land til land afhængigt af det enkelte lands position i den internationale orden, det nationale magtfulds sammen-sætning, konfigurationen af 'det sociale rum' og landets kulturelle opdelinger.

Som et resultat af denne højreorienterede tilpasning ligner den neoliberale Leviathan hverken minimalstaten fra det 19. århundredes liberalisme eller den 'hensygnende' stat, som neoliberalismens økonomiske kritikere og governmentality-kritikerne i samme grad besværer sig over. Den neoliberale stat er derimod en *Kentaur-stat der viser modsatte ansigtstræk i klassestrukturens to ender*: den er opløftende og 'frigørende' i toppen, hvor den fremmer profitabel investering af ressourcer og udvidelse af valgmulighederne for indehaverne af økonomisk og kulturel kapital; men den er straffende og restriktiv i bunden, når det drejer sig om at kontrollere de grupper der er blevet destabiliseret som følge af den voksende ulighed og den tiltagende

udbredelse af usikker ansættelse samt etnisk uro. Den reelt eksisterende neoliberalisme forherliger 'laissez faire et laissez passer' for de dominerende, men den viser sig at være paternalistisk og påtrængende for de underordnede, og især det urbane prekariat, hvis livsrammer den indsnævrer ved hjælp af en kombination af kontrollerende *workfare* og retlig overvågning.

Tese 3: Styrkelsen og glorificeringen af statens straffende arm er en afgørende bestanddel af den neoliberale Leviathan

Grebet af den ideologiske opfattelse, der fremstiller det som begyndelsen til enden på 'big government', har neoliberalismens sociale kritikere overset den forbavsende rehabilitering og enorme udvidelse af statens straffeapparat, der har ledsaget den frembrusende markedsdominans. De nogenlunde sammenfaldende profetier, der mellem 1945 og 1975 blev fremsat af mainstream straf-forskere og -administratorer og radikale straf-teoretikere, om at fængslet var en miskrediteret organisation der var dømt til at sygne hen (Tonry 2004), er gjort til skamme, idet fængslerne har gjort et bemærkelsesværdigt comeback til frontlinjen af statens institutioner i lande både i Vesten og de øvrige industrialiserede dele af verden i løbet af de seneste tre tiår. Med ganske få og delvise undtagelser (Canada, Tyskland, Østrig og dele af Skandinavien) er fængsels-indespærring vældet frem i alle Vestens post-industrialiserede samfund, den er svulmet op i Latin-Amerikas post-autoritære lande, og den er eksploderet i de national-stater, der kom ud af Sovjet-blokkens kollaps i forbindelse med at de overgik fra kommandoøkonomi til markedsøkonomi. Bestanden af indsatte i fængslerne er ikke bare steget i alle tre regioner (Walmsley 2011) samtidig med 'prekariseringen' af arbejdet og velfærdsnedskæringer; og de indespærrede er alle tre steder disproportionalt sammensat af byens fattige, etniske og nationale outsiders, de hjemløse og de psykisk syge overladt til sig selv, og forskellige grupper af udstødte fra arbejdsmarkedet (Wacquant 2009a: 69-75).

Den ubarmhjertige stigning i bestanden af indsatte i fængslerne er tilmed kun en omtrentlig overflade-manifestation af straffestatens ekspansion og øgede betydning i det triumferende markeds tidsalder. Andre indikatorer inkluderer den aggressive anvendelse af politiet i og omkring de forsømte kvarterer, og den øgede inddragelse af domstolene i håndteringen af ure-

gerlig opførsel og mindre lovovertrædelser; udvidelsen af de retlige foranstaltninger i form af alternative sanktioner, kontrol-procedurer for tidligere forvarede og eksponentiel udvikling af digitaliserede doms-databanker; knopskydningen af centre for administrativt 'tilbageholdte' for at kunne indespærre og smide ulovlige indvandrere ud; lovgivernes hyperaktivitet på den kriminalretlige front (de har mangedoblet og skærpet straffe-sanktionerne i et ikke tidligere set tempo) og der er sket et boom inden for mediesektoren, der benytter sig af 'katastrofiske' billeder af kriminelle trusler: kriminalitetsbekæmpelse i gaderne sættes øverst på regeringens handleplan (samtidig med at de større virksomheders lovovertrædelser afkriminaliseres) og utryghed spiller en fremtrædende rolle i valgkampe; den straffebetonede politik drejes i retning af følelsesmæssige og symbolske parametre med åbenlys tilsidesættelse af straffe-forskeres ekspertviden.

Styrkelsen og udvidelsen af det bureaukratiske felts straffende sektor er ikke et svar på kriminalitet, for den er i løbet af seneste to tiår gået ned i de Vestlige lande og varierer generelt uden sammenhæng med niveauet og udviklingstendenser inden for straf (Young og Brown 1993; Lappi-Seppälä 2011). De forøgede straffeforanstaltninger er heller ikke affødt af det opblomstrende 'ekskluderende samfund', af opkomsten af en 'kontrolkultur' eller af den faldende tillid til regeringen og forsvaret i 'risikosamfundet',⁹ og den er endnu mindre skabt af profitsøgende markedsoperatører, som foreslået i den aktivistiske dæmonologi om det 'fængsels-industrielle kompleks' (Wacquant 2010b for en kritik). Straffesystemet er blæst op som *en brik i opbygningen af den neoliberale Leviathan*. Det er derfor det så nøje korrelerer, ikke med 'senmodernitetens' uklare 'ontologiske uro', men med specifikke markeds-understøttende forandringer inden for økonomisk politik og inden for socialpolitikken, som har åbnet op for ulighed mellem klasserne, forværret den urbane marginalisering og fyret op under etnisk vrede samtidig med, at det har eroderet *policy-makernes* legitimitet. På grundlag af en gennemgang af udviklingstendenser

9 Som foreslået af henholdsvis Jock Young (1999), David Garland (2001), John Pratt (2007) og Jonathan Simon (2007), for nu at markere de vigtigste konkurrerende makroteorier om den nyere tids ændrede straffesystem /-politik.

i et dusin højtudviklede samfund fordelt på fire typer politisk økonomi rapporterer Cavadino & Dignan om 'en generel tendens til ændringer i disse landes straffe niveau over tid, som følger samme mønster': 'når et samfund bevæger sig i retning af neoliberalisme, bliver dets straffe hårdere (2006: 450). I en fornyet gennemgang af de samme data ud fra en anden vinkel viser Lacey (2008: 111), på trods af hendes ønske om at imødegå tesen om den straffemæssige konvergens, at den bedste indikator for disse landes indespærrings-rate er økonomiens 'koordinationsgrad', dvs. en omvendt indeks for neoliberalisering. Lappi-Seppälä's (2011: 303) statistiske analyser af 30 europæiske lande bekræfter, at straffemæssig moderation har rødder i en 'konsensusorienteret' og 'korporatistisk' politisk kultur, i en høj grad af social tillid og politisk legitimitet, og i en stærk velfærdsstat' (2011), dvs. i sociopolitiske kendetegn, der er i modsætning til neoliberalisme. Hertil kommer, at den geografiske spredning af strafferegimet og den 'pornografiske' anvendelse af straf [dvs. som en dramatiseret borgerlig moralisering i medierne – O.a.] rundt omkring i verden følger i takt med udbredelsen af politiske strategier for økonomisk deregulering og disciplinerende velfærd (Wacquant 2009b, 2011).

Det er ikke en tilfældighed, at De Forenede Stater blev ekstremt straffende efter midt-1970'erne, netop da store dele af arbejdet blev 'prekariseret', velfærdsforanstaltningerne blev rullet tilbage, den sorte ghetto imploderede og fattigdommen blev forværret i de polariserende metropoler. Det var ikke tilfældigt at Chile blev Latin Amerikas førende med hensyn til fængselsindespærring i de tidlige 1980'ere, og at United Kingdom blev EU's straffepolitiske lokomotiv i slutningen af 1990'erne, da de skiftede fra en klientilistisk-korporativistisk til en neoliberal statsudformning. For der eksisterer en dyb strukturel og funktionel forbindelse mellem markedsstyring og straf efter afslutningen af den Keynesiansk-Fordistiske æra.¹⁰ Straffestaten er

blevet sat igennem i de lande, der er gået den neoliberale vej, fordi neoliberalismen giver løfter om at løse de to dilemmaer, som markedsorienteringen skaber med hensyn til at opretholde den sociale og politiske orden: (i) straffestaten lægger en dæmper på den tiltagende uro som følge af at social usikkerhed bliver det normale i bunden af klassestrukturen og den urbane struktur; og (ii) den restaurerer de regerende elitors autoritet ved at forsikre om 'lov og orden', netop hvor denne autoritet er ved at blive undermineret af de hastigt voksende strømme af penge, symboler og mennesker over de nationale grænser, og ved at indsnævre statens handlemuligheder i kraft af overnationale organer og finanskapital. Begrebet om det bureaukratiske felt gør det muligt for os, at få begreb om disse to sammenkoblede opgaver, som straffen har, for så vidt som dette begreb pålægger os at have lige så stor opmærksomhed på de offentlige politikkers symbolske som på deres materielle momenter – det vil her sige, både at være opmærksom på klassesdisciplinerings instrumentelle rolle og den kommunikative opgave med at skabe et billede af suverænitet, som kriminalretten også tjener til at foregive.¹¹ Dette begreb foreslår også, at vi overgår fra en repressiv til en produktiv opfattelse af straf, som lægger vægt på straffens performative kvaliteter (Wacquant 2008b), så vi kan blive opmærksomme på at væksten i budgetter, personel og prioriteringen af politimæssige og retlige foranstaltninger i alle de samfund, der er blevet ændret i overensstemmelse med neoliberalismens økonomiske program, ikke er udtryk for et brud med neoliberalismen eller en anomali, et overgangsfænomen, men at det tværtimod er afgørende komponenter i den neoliberale stat.

For at kunne etablere en historisk antropologi om neoliberalismen som den faktisk udvikler sig i de lande, hvor den har slået rod – i modsætning til, hvordan den fremstiller sig selv (markedsstyrings-modellen) el-

10 Det er her jeg ikke kan følge Bernhard Harcourt (2011), der ser denne forbindelse som begrundet i det 18. århundredes opfindelse af det uadskillelige mytepar om det 'frie marked' og det 'omsorgsfulde' politi: den ekspansive straffestat er et udpræget produkt af *neo-liberalisme*, og det er ikke en arv fra eller en genopblomstring af klassisk liberalisme. Den opstår *efter* den Fordistiske-Keynesianske periode, fordi denne straffestat afgørende har ændret de institutionelle grænser for og de kollektive forventninger om statens opgaver (se uddybende redegørelse i

Wacquant 2009a: 227-8).

11 Heraf følger: for at begrebsliggøre straffestaten korrekt er det ikke kun nødvendigt at 'repatriere' kriminalretten til den politiske antropologis kerne. Vi må også gøre en ende på det gensidige fjendskab mellem (eller bevidste uvidenhed om) de to retninger inden for kriminologi, den marxistiske og den durkheimiske, der isoleret og uafhængig af hinanden har redegjort for straffens materielle og symbolske rationaler, og måske tilmed i opposition til hinanden.

ler hvordan den spreder sig, når den mislykkes med at krystallisere sig i et sammenhængende regime (governmentality-modellen) – må vi anerkende, at neoliberalismen hører til i oversigten over *statsformationer*. Ligesom 'det lange sekstende århundrede' oplevede den moderne Leviathans fødsel i Vest Europa (Ertman 1997), inklusive opfindelsen af fattigdomslindring og fængselsstraf som led i den problemfyldte overgang fra feudalisme til merkantilistisk kapitalisme, har vores eget århundredeskifte i høj grad været vidne til udformningen af en ny type stat, der giver sig ud for at værne om markeder og hylder friheden, men som i virkeligheden forbeholder liberalismen og dens goder for dem i toppen, mens den håndhæver straffende paternalisme over for dem på bunden. I stedet for at anskue politiet, domstolene og fængslerne som tekniske vedhæng til bekæmpelsen af forbrydelser, må vi indse at disse institutioner udgør nogle politiske nøgleressourcer ved hjælp af hvilke Leviathan kontrollerer det fysiske rum, opdeler det sociale rum, dramatiserer symbolske forskelle og demonstrerer suveræniteten. Og derfor må vi sætte disse straffeinstitutioner i centrum for en fornyelse af magtudøvelsens politiske antropologi, der er i stand til at redegøre for hvordan staten afgrænser og kontrollerer problemfyldte territorier og kategorier i sine bestræbelser for at skabe markeder og at 'forme' borgere, som passer til disse markeder, hvad enten de synes om dem eller ej.

Tak til

Dette paper er udsprunget af diskussionen i forlængelse af mit keynote foredrag til "Conference on 'marginalité', pénalité et division ethnique dans la ville à l'ère de néolibéralisme triomphant: journée d'études autour de Loïc Wacquant", ved Université Libre de Bruxelles, Brussels, 15. oktober 2010. Jeg takker Mathieu Hilgers, Laboratoire d'anthropologie des mondes contemporains, Institut de sociologie, og Groupe d'études sur racisme, les migrations et l'exclusion for en dag med livlige diskussioner; en tak til Aaron Benavidez for enestående forsknings- og biblioteksassistance; og til Megan Comfort, Francois Denord, Zach Levenson og Dylan Riley for meget kyndige analytiske og redaktionelle kommentarer.

Oversat af Anders Mathiesen fra "Three Steps to a Hi-

storical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism". *Social Anthropology*, 2012, no. 1, s. 66-79.

Abstract

The anthropology of neoliberalism has become polarised between a hegemonic economic model anchored by variants of *market rule* and an insurgent approach fuelled by derivations of the Foucaultian notion of *governmentality*. Both conceptions obscure what is 'neo' about neoliberalism: the reengineering and redeployment of the state as the core agency that sets the rules and fabricates the subjectivities, social relations and collective representations suited to realising markets. Drawing on two decades of field-based inquiries into the structure, experience and political treatment of urban marginality in advanced society, I propose a *via media* between these two approaches that construes neoliberalism as an *articulation of state, market and citizenship* that harnesses the first to impose the stamp of the second onto the third. Bourdieu's concept of bureaucratic field offers a powerful tool for dissecting the revamping of the state as stratification and classification machine driving the neoliberal revolution from above and serves to put forth three theses: (1) neoliberalism is not an economic regime but a political project of state-crafting that puts disciplinary 'workfare', neutralising 'prisonfare' and the trope of individual responsibility at the service of commodification; (2) neoliberalism entails a rightward tilting of the space of bureaucratic agencies that define and distribute public goods and spawns a Centaur-state that practises liberalism at the top of the class structure and punitive paternalism at the bottom; (3) the growth and glorification of the penal wing of the state is an integral component of the neoliberal Leviathan, such that the police, courts and prison need to be brought into the political anthropology of neoliberal rule.

Keywords

neoliberalism, market, governmentality, bureaucratic field, penal state, workfare, prisonfare, urban marginality, Bourdieu

Referencer

Barry, A., T. Osborne & N. Rose 1996. *Foucault and political reason: liberalism, neoliberalism, and rationalities of government*. Chicago: University of Chicago Press.

- Bourdieu, P. 1994. Rethinking the state: on the genesis and structure of the bureaucratic field. *Sociological Theory* 12: 1–19.
- Bourdieu, P. 1998. The abdication of the state. In *The weight of the world: social suffering in contemporary society*, 181–8. Cambridge: Polity Press, [1993].
- Bourdieu, P. 2012. *Sur l'État*. Paris: Seuil & Raisons d'agir Editions.
- Brenner, N., J. Peck & N. Theodore 2010. Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. *Global Networks* 10: 182–222.
- Brown, W. 2005. Neoliberalism and the end of liberal democracy. In *Edgework: critical essays on knowledge and politics*, 37–59. Princeton: Princeton University Press.
- Campbell, J. & O.K. Pedersen 2001. *The rise of neoliberalism and institutional analysis*. Princeton: Princeton University Press.
- Carruthers, B. G. & W. Nelson Espeland 1991. Accounting for rationality: double-entry bookkeeping and the rhetoric of economic rationality. *American Journal of Sociology* 97: 31–69.
- Cavadino, & J. Dignan. 2006. Penal Policy and Political Economy. *Criminology and Criminal Justice* 6, no. 4 (November): 435–456.
- Cerny, P. G. 2008. Embedding neoliberalism: the evolution of a hegemonic paradigm. *The Journal of International Trade and Diplomacy* 2: 1–46.
- Comaroff, J. & J. L. Comaroff 2001. *Millennial capitalism and the culture of neoliberalism*. Durham: Duke University Press.
- Crouch, C. 1997. The terms of the neoliberal consensus. *The Political Quarterly* 68: 352–60.
- Dardot, P. & C. Laval 2007. *La Nouvelle raison du monde. Essai sur la société néolibérale*. Paris: La Découverte.
- Dean, M. 1999. *Governmentality: power and rule in modern society*. Sage: London.
- Denord, F. 2007. *Néolibéralisme version française. Histoire d'une idéologie politique*. Paris: Démopolis.
- Drake, St. C. & H. Cayton 1993. *Black metropolis: a study of negro life in a northern city*. Chicago: University of Chicago Press, [1945, 1962, 1969].
- Edelman, M. & A. Haugerud 2005. *The anthropology of development and globalization: from classical political economy to contemporary neoliberalism*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ertman, T. 1997. *Birth of the Leviathan: building states and regimes in medieval and early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, J. 2006. *Global shadows: Africa in the neo-liberal world order*. Durham: Duke University Press.
- Fligstein, N. 1996. Markets as politics: a political-cultural approach to market institutions. *American Sociological Review* 61: 656–73.
- Foucault, M. 2004. *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France, 1978–1979*. Paris: Seuil/Gallimard.
- Garland, D. 2001. *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Greenhouse, C. J. 2009. *Ethnographies of neoliberalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Gamble, A. 2001. Neoliberalism. *Capital & Class* 25: 127–34.
- Harcourt, B. E. 2011. *The illusion of free markets: punishment and the myth of the natural order*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Harvey, D. 2005. *A brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hays, S. 2003. *Flat broke with children: women in the age of welfare reform*. New York: Oxford University Press.
- Hilgers, M. 2011. The three anthropological approaches to neoliberalism. *International Social Science Journal* 61: 351–64.
- Hoffman, L., M. DeHart & S. J. Collier 2006. Notes on the anthropology of neoliberalism. *Anthropology News* 47 (6): 9–10.
- Jessop, R. 2002. Liberalism, neoliberalism, and urban governance: a state-theoretical perspective. *Antipode* 34, no. 3 (July): 452–472.
- Kipnis, A. B. 2008. Audit cultures: neoliberal governmentality, socialist legacy, or technologies of governing? *American Ethnologist* 35: 275–89.
- Lacey, N. 2008. *The prisoners' dilemma: political economy and punishment in contemporary democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lappi-Seppälä, T. 2011. Explaining imprisonment in Europe. *European Journal of Criminology* 8: 303–28.
- Larner, W. 2000. Neo-liberalism: policy, ideology, governmentality. *Studies in Political Economy* 63: 5–26.
- Levy, J. D. (ed.) 2006. *The state after statism: new state activities in the age of liberalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McMillan, J. 2003. *Reinventing the bazaar: a natural history of markets*. New York: W.W. Norton.
- Meiksins Wood, E. 2005. *Empire of capital*. London: Ver-

- so.
- Mirowski, P. & D. Plehwe 2009. *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Moreira, A. 2008. *The activation dilemma: reconciling the fairness and effectiveness of minimum income schemes in Europe*. London: The Policy Press.
- Mudge, S. L. 2008. State of the art: what is neo-liberalism? *Socioeconomic Review* 6: 703–31.
- O'Malley, P., N. Rose, & M. Valverde 2006. Governmentality. *Annual Review of Law & Social Science* 2: 83–104.
- Ong, A. 2006. *Neoliberalism as exception: mutations in citizenship and sovereignty*. Durham: Duke University Press Books.
- Ong, A. 2007. Neoliberalism as a mobile technology. *Transactions of the Institute of British Geographers* 32: 3–8.
- Peck, J. 2008. Remaking Laissez-faire. *Progress in Human Geography* 32: 3–43.
- Peck, J. 2010. *Constructions of neoliberal reason*. New York: Oxford University Press.
- Polanyi, K. 1971. The economy as instituted process. In *Primitive, Archaic and Modern Economies*, red. G. Dalton, 139–174. Boston: Beacon Press, [1957].
- Pratt, J. 2007. *Penal populism*. London: Routledge.
- Richland, J. B. 2009. On neoliberalism and other social diseases: the 2008 sociocultural anthropology year in review. *American Anthropologist* 111: 170–6.
- Saad-Filho, A. & D. Johnston 2005. *Neoliberalism: a critical reader*. London: Pluto.
- Simon, J. 2007. *Governing through crime: how the war on crime transformed American democracy and created a culture of fear*. New York: Oxford University Press.
- Tonry, M. H. 2004. Has the prison a future? In *The future of imprisonment*, red. M. H. Tonry, 3–25. New York: Oxford University Press.
- Vogel, S. K. 1996. *Freer markets, more rules: regulatory reform in advanced countries*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wacquant, L. 1996. L'‘underclass’ urbaine dans l'imaginaire social et scientifique américain. In *l'Éxclusion: l'état des savoirs*, red. S. Paugam, 248–62. Paris: Editions La Découverte.
- Wacquant, L. 1997. Three pernicious premises in the study of the American ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research* 21–2: 341–53.
- Wacquant, L. 2004. *Body and soul: notebooks of an apprentice boxer*. New York: Oxford University Press, [2000].
- Wacquant, L. 2005. *Pierre Bourdieu and democratic politics: the mystery of ministry*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. 2008a. *Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press. Dansk oversættelse: *Byens udstødte. En komparativ sociologi om avanceret marginalisering*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Wacquant, L. 2008b. Ordering insecurity: social polarization and the punitive upsurge. *Radical Philosophy Review* 11: 9–27.
- Wacquant, L. 2009a. *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wacquant, L. 2009b. *Prisons of poverty*. Revised and expanded edition. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wacquant, L. 2009c. The body, the ghetto and the penal state. *Qualitative Sociology* 32: 101–29.
- Wacquant, L. 2010a. Crafting the neoliberal state: workfare, prisonfare and social insecurity. *Sociological Forum* 25: 197–220. Dansk oversættelse af en tidlig udgave: Den nyliberale stats opbygning. *Social Kritik* 119, 2009: 5–20.
- Wacquant, L. 2010b. Prisoner reentry as myth and ceremony. *Dialectical Anthropology* 34: 604–20.
- Wacquant, L. 2011. The global firestorm of law and order: on neoliberalism and punishment. *Thesis Eleven* 105: in press. [Followed by a comment by Pat O'Malley and a response.]
- Walmsley, R. 2011. *World prison population list*, 9th edn. London: International Center for Prison Studies.
- Weber, M. 1978. *Economy and society: an outline of interpretive sociology*, 2 vols. Berkeley: University of California Press, [1918–20].
- Williamson, J. 1993. Democracy and the “Washington Consensus”. *World Development* 21: 1329–36.
- Young, W. & M. Brown 1993. Cross-national comparisons of imprisonment. *Crime & Justice: A Review of Research* 17: 1–49.
- Young, J. 1999. *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: Sage.